

Kvæfjord
kommune

KULTURMILJØ- PLAN

2025 - 2028

Innhold

1. Bakgrunn og målsetting.....	3
2. Hva er kulturmiljø og kulturminner?	4
2.1. Begreper og viktige avklaringer	4
3. Overordnede føringer og dokumenter.....	6
4. Planarbeidet, innspill og avgrensning	8
4.1. Medvirkning.....	8
4.2. Gløtt frå Kvæfjords historie - Ved Magne Leon Heide	10
5. Tre utvalgte tema	14
5.1. Fra stø til sommerfjøs - Landbruksbygda Kvæfjord.....	14
5.2. Ferdsel, handel og bosetting - Knutepunkt for handel og innovasjon	16
5.3. Krigsminner - Kvæfjord under krigen	21
6. Ferdig plan - hva nå?	23
7. Handlingsplan 2025-2028.....	24
7.1. Kulturmiljø fra stø til sommerfjøs	24
7.2. Ferdsel, handel og bosetting	26
7.3. Krigsminner	27
8. Kilder og formelle henvisninger	28

1. Bakgrunn og målsetting

Kvæfjord kommune har slagordet “*en ren fornøyelse*”. Kommunen skal være en grønn kommune som dyrker sine særtrekk som en bærekraftig kommune, en god oppvekstkommune med et trygt og stimulerende oppvekstmiljø, og et godt lokalsamfunn som stimulerer til bolyst. Kulturmiljøer er verdifulle fordi de gir oss som bor her, og de som kommer på besøk hit, *kunnskap, opplevelser og bruksressurser*. Å ivareta kulturminner og kulturmiljø handler om å ivareta vår historiske kulturarv og det som er særegent for Kvæfjord. Kulturmiljøet i Kvæfjord er med på å styrke stedsidentitet og lokal tilhørighet for innbyggerne, og denne temaplanen er derfor en viktig plan både for bevaring av historie, men også for steds kvalitet og bolyst.

Vi ønsker at kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på for fremtiden, oppleves, brukes og være kunnskapsspredere om tidligere tider. Da trengs det kunnskap og oppmerksomhet rundt hva som er våre viktigste kulturmiljø. Som ikke-fornybare ressurser er materielle kulturminner og kulturmiljø som blir ødelagt, å anse som tapt for alltid. Immaterielle kulturminner som ikke omtales kan bli glemt. Kulturminner kan knyttes til utviklingen av lokalsamfunnet og er verdifulle i sammenheng med friluftsliv, reiseliv og skoleundervisning. Her ligger det et uforløst potensial i Kvæfjord.

Alle har et felles ansvar for å ta vare på kulturminner, kulturmiljøer og landskap for kommende generasjoner. Gjennom planarbeid og offentlig forvaltning har kommunene et særskilt ansvar etter plan- og bygningsloven. Med denne kulturmiljøplanen vil Kvæfjord kommune løfte kulturminner og kulturmiljøer på den lokalpolitiske dagsorden og gi et grunnlag for videre arbeid med det som er et omfattende fagfelt og tema. Samtidig er det tenkt at planen skal være et redskap for å sikre at kulturminner og kulturmiljøer blir tatt vare på for ettertiden. Dette er kommunens første plan for kulturmiljø, og den skal:

- Øke kunnskapen og oppmerksomheten om kulturminner og kulturmiljøer i Kvæfjord.
- Sette kulturminner og kulturmiljøer på den lokalpolitiske dagsorden, og være et grunnlag for videre kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer.
- Danne grunnlag for politiske beslutninger, og skape forutsigbarhet for forvaltning, eiere og utbyggere.
- Styrke lokal medvirkning og samarbeid.
- Legge til rette for at kulturmiljø kan gi verdiskapning og næringsutvikling.
- Styrke stedsidentitet og bolyst.

Planen er bygd opp i fire deler. Først gis det en kort innføring i hva kulturmiljø er, sentrale begreper, nasjonale føringer og hvordan planen plasseres innenfor det kommunale planverket. I del to presenteres en kort beskrivelse av kulturmiljø og historie i Kvæfjord. Denne beskrivelsen er ikke uttømmende, men begrunner hvorfor vi i denne planen har valgt å gå videre med tre utvalgte tema. De tre temaene presenteres i del tre av planen. Planen avsluttes med handlingsdel og forslag til tiltak for temaområdene.

Dette er nytråkket sti for kommunens forvaltning, og det er ønskelig at arbeidet på det lokale kulturmiljøfeltet skal utvikle seg videre, noe som gjenspeiles i tiltakene.

2. Hva er kulturmiljø og kulturminner?

«Kulturmiljø er et felles gode og en viktig samfunnsressurs som kan bidra til både miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft» St.meld. 16 (2019-2020)

Begrepet kulturmiljø brukes som en fellesbetegnelse for kulturminner, kulturmiljøer og landskap, og omfatter alle spor etter menneskelig virksomhet og hvordan folk har levd og bygget. Begrepet kulturminne viser gjerne til fysiske spor etter menneskelig virksomhet, men kan også være minner som ikke er fysiske.

Denne forståelsen av kulturminner inkluderer immaterielle kulturminner og kulturmiljø, slik som stedsnavn og hendelser. Forståelsen fremhever også viktigheten av kulturmiljø som tidsvitner som forteller historien om hvem vi er og hvor vi kommer fra. Kulturmiljøenes kunnskaps-, opplevels- og bruksverdier har nær sammenheng med stedenes naturressurser og -kvaliteter. Kulturminnene og kulturmiljøene våre kan eksempelvis fortelle oss historien om hvordan mennesker før oss har levd og virket og hvordan en har tilpasset seg naturen. På denne måten blir kulturminner uerstattelige kilder som vi kan bruke for å tilegne oss kunnskap om fortiden, men også planlegge for opplevelser i nåtiden og i fremtiden.

2.1. Begreper og viktige avklaringer

Det formelle grunnlaget for arbeidet er Kulturminneloven § 1:

«Kulturminne og kulturmiljøa med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og framtidige generasjoner sin opplevelse, selvforståelse, trivsel og aktivitet»

Automatisk fredet kulturminne:

Kulturminner fra oldtid og mellomalder, før reformasjonen 1537 er automatisk fredet etter kulturminneloven. Det samme gjelder alle erklærte stående byggverk med opprinnelse fra før 1649 og samiske kulturminner fra 1917 eller eldre. Skipsfunn eldre enn 100 år er også automatisk fredet. Forvaltning og enkeltsaker av automatisk fredede kulturminner i Kvæfjord behandles av Troms fylkeskommune.

Vedtaksfredet kulturminne:

Nyere tids kulturminne, yngre enn 1537, kan fredes av Riksantikvaren etter kulturminneloven §15. Fylkeskommunen kan ta initiativ til midlertidig fredning om viktige kulturminner står i fare for å bli ødelagte. Kulturminner og kulturmiljøer som er fredet, eller foreslått fredet, har høy nasjonal verneverdi. Det er også mulig å frede helhetlige kulturmiljø.

Verneverdig kulturminne:

Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturhistorisk analyse og blitt vurdert som verneverdige. Et formelt vern kan gjøres av kommunen ved regulering til vern etter Plan- og bygningsloven. De aller fleste verneverdige bygninger har imidlertid ikke noe formelt vern.

Fredede kulturmiljø:

Vedtaksfredning etter kulturminneloven §20. Fredingen gjelder spesielle områder for å ta vare på kulturhistoriske verdier i området. Riksantikvaren er fredningsmyndighet

- **Listeførte objekter:**

Gjelder alle kirker som er bygget mellom 1650 og 1850. Disse er underlagt et særlig vern. Alle tiltak på kirkebygget må godkjennes av Riksantikvaren. "Kommunalt verneverdig" utgår som vernestatus i Askeladden. Avgjørelsen er forankret i prosjekt OK-data, og alle eksisterende kulturminner registret med "kommunalt verneverdig" vil automatisk få "kommunalt listeført" som vernestatus.

- Kulturminner i politisk vedtatte kommunale kulturmiljøplaner skal legges inn i kulturminnedatabasen Askeladden med status "kommunalt listeført". Dette gir vernestatus forankret i listeføring. Kulturminner/kulturmiljøer kommunen mener er verneverdige og bør hensyntas ved tiltak. Kulturminner med vern hjemlet i lov, forskrift eller privatrettslige avtaler kan samtidig være kommunalt listeførte.

SEFRAK:

Forkortelse for Sekretariatet For Registrering Av Faste Kulturminne i Norge. Rundt år 1980 ble det foretatt en landsomfattende registrering av alle hus fra før 1900, i enkelte kommuner fra før 1945. Mange av de såkalte SEFRAK-byggene har i senere tid blitt restaurert, modernisert eller er borte. Registreringen må derfor ses som et tidsbilde på hvordan ting var akkurat da registreringen ble foretatt. Det anbefales at kommuner gjør en oppdatering av SEFRAK-registret med en vurdering av verneverdi for å forenkle byggesaksbehandlingen. Saker som gjelder bygninger fra før 1850 (rød SEFRAK) skal oversendes regional kulturminneforvaltning til uttalelse. Det anbefales at også saker som gjelder større kulturmiljøer med flere bygninger merket som gul SEFRAK (fra før 1850) oversendes regionalforvaltningen til uttalelse.

UKL:

UKL-områder er en særskilt kategori kulturlandskap som har fått nasjonal status gjennom et samarbeid mellom Landbruksdirektoratet, Miljødirektoratet og Riksantikvaren. UKL-kartleggingen (Utvalgte kulturlandskap i jordbruket) startet på 1990-tallet, men det formelle arbeidet skjøt fart i 2009, da programmet for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket ble opprettet. De første 22 UKL-områdene ble valgt ut i 2009 som en del av et samarbeid mellom Landbruksdirektoratet, Miljødirektoratet og Riksantikvaren. Siden den gang har programmet blitt utvidet i flere runder, med stadig nye områder lagt til etter grundig vurdering av biologisk mangfold, kulturhistoriske verdier, estetikk og tradisjonell jordbruksdrift. Per 2023 er det 46 UKL-områder i Norge.

KULA:

KULA-kartleggingen (Kulturlandskap av nasjonal interesse) ble gjennomført første gang i perioden 1991-1994 og senest i 2014–2018. Kartleggingen ble gjort av Riksantikvaren i samarbeid med fylkeskommunene og ulike fagmiljøer innen kulturminneforvaltning. Målet med kartleggingen var å identifisere og dokumentere kulturlandskap som har nasjonal verdi basert på kulturhistorie, estetikk, og andre landskapskvaliteter. Det er totalt identifisert 503 KULA-områder i Norge. Disse områdene er ment å fungere som en oversikt over særlig viktige kulturlandskap, men uten samme økonomiske støtte eller oppfølging som UKL-områder.

Plan- og bygningsloven:

Kommunen er planmyndighet og har forvaltningsansvar etter plan- og bygningsloven. Nyere tids kulturminner som ikke er fredet eller foreslått fredet etter kulturminneloven, kan gis et vern med hjemmel i Plan- og bygningsloven. Dette gjøres ved å definere en hensynssone i arealplan eller reguleringsplan, med retningslinjer eller bestemmelser som angir hvilke hensyn som må tas. Det kan ofte være hensiktsmessig å avgrense et større område (kulturmiljø) som omfatter flere kulturminner og det omliggende miljøet som de inngår i. Dette kan også gi en nødvendig buffersone som ivaretar kulturminneverdiene som kan være truet ved eventuelle utbyggingstiltak. Plan- og bygningsloven og byggesaksforskriftene gir også kommunen hjemmel til å gi pålegg om utbedring av bevaringsverdige bygninger når dette er nødvendig for å forhindre forfall eller skade på hele eller deler av bygningen.

Hemmestad brygge. Foto: Nina N. Johansen

3. Overordnede føringer og dokumenter

I stortingsmeldingen «Nye mål i kulturmiljøpolitikken» introduseres nye nasjonale mål for kulturmiljøpolitikken. Regjeringen har sett behov for mål som i større grad viser hva man ønsker å oppnå med kulturmiljøpolitikken og hvordan kulturmiljø bidrar til å fremme en positiv og bærekraftig samfunnsutvikling. Stortingsmeldingen legger opp til at alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø. Kulturminner og kulturmiljøer skal vernes som en del av vår kulturarv og identitet. De er et felles gode, som det er et felles ansvar å forvalte. En tidligere undersøkelse viser at 84 prosent av befolkningen anser kulturminner og kulturarv som meget, eller ganske viktig. Videre skal kulturmiljø bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging, og det er ønskelig at man gjennom kulturminnevern sørger for at et mangfold av kulturmiljø tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

I Fylkesplan for Troms 2024-2035 er byggeforbudet i 100-metersbeltet langs sjøen videreført og strammet inn gjennom plan- og bygningslov og gjennom statlige planretningslinjer for differensiert forvaltning av strandsonen langs sjø. I 100-metersbeltet skal det tas særlig hensyn til naturmiljø,

kulturmiljø, friluftsliv, landskap og andre allmenne interesser. Fylkesplanen fokuserer på økt verdiskapning og vekst. Innenfor arealpolitikken gir spesielt ekspansjon innenfor sektorer som havbruk, bergverk, opplevelsesbasert reiseliv og energiproduksjon/kraftlinjer. Det er store utfordringer i spenningsfeltet mellom bruk og vern av arealer. Dette gjelder både hensynet til vern av natur- og kulturverdier, og også i forhold til tradisjonelle næringer – spesielt fiskeri, landbruk og reindrift. I regional landbruksplan for Troms 2020-2025, om kulturlandskap og kulturminner, står det at det skal legges til rette for etablering av kulturstier som kan benyttes som aktivitetstilbud, men også at kulturlandskap kan ha potensiale som næringsutvikling i bygdene.

I Landbruksplan for Troms fylke er mål 33 definert slik:

Mål 33: Ta vare på verdiene i kulturlandskapet, og gjøre kulturlandskapet og kulturminnene til en ressurs for næringsutvikling i bygdene.

Målet oppnås ved å:

- bedre oversikten over de viktigste kulturlandskapsverdiene i landbruket og bruke disse i planlegging.
- ivareta bygningsmiljøene på gårdene som del av kulturlandskapet i bygda
- sikre skjøtsel av kulturminner/kulturlandskap.
- bruke kulturlandskapet som en ressurs for landbruket og bygdenæringene.

Kvæfjord kommunes kommuneplan - samfunnsdel

Kommuneplanen beskriver Kvæfjord kommune sine tre satsningsområder som et godt lokalsamfunn, en grønn kommune og en god oppvekstkommune. Spesielt satsningsområdet som grønn kommune er viktig for denne temaplanen. Fra kommuneplanens samfunnsdel er det satt som hovedmål at Kvæfjord kommune skal dyrke sine særtrekk som en grønn kommune, med balanse mellom utvikling og vern av våre ressurser. Delmål fra samfunnsdelen beskriver at vi skal ta vare på særpreget som kjennetegner kommunen vår, med kulturlandskap, kulturminner, og nærhet til natur.

Kvæfjord kommunes kommuneplan – arealdel

Kommuneplanen sin arealdel gir anledning til å merke av særskilte hensynssoner. Det kan utarbeides generelle retningslinjer for behandling av saker som gjelder konkrete (prioriterte) bygninger innenfor disse sonene. Arealdelen er under revidering frem mot 2026, og denne temaplanen ses på som et viktig kunnskapsdokument til kommuneplanens arealdel. Kulturmiljøplanen forankres i kommunens arbeid med arealdelen og samfunnsdelen til kommuneplanen. Kulturminner innlemmet i kulturmiljøplanen anbefales avsatt som hensynssoner i kommuneplanens arealdel.

Andre aktuelle temaplaner med relevans til denne planen:

- Kommunal temaplan friluftslivets ferdselsårer - En kul turkommune (vedtatt 2023)
- Plan for fysisk aktivitet, idrett og friluftsliv (revideres 2025)
- Forvaltningsplan UKL Skallan/Rå (under utarbeidelse)
- Plan for jordbruk og skogsbruk (ny plan, ikke utarbeidet)
- Reguleringsplan sentrum (ikke utarbeidet)

Gamle øyveg på Kveøya. Foto: Jenny Rødland

4. Planarbeidet, innspill og avgrensning

I Kvæfjord finnes i dag en rekke kulturmiljøer som er godt dokumentert, som det nasjonalt utvalgte kulturlandskapet i jordbruket (UKL) Skallan-Rå, de samiske tuftene på Storjord, Bygdetunet på Borkenes, Hemmestad brygge med naustmiljø, Smia på Bergli og Kvæfjord kirke med kirkegården. Det er totalt registrert 224 arkeologiske kulturminner i kommunen, 3 registrerte kulturminner for bebyggelse/infrastruktur og 1 kirkested. Kvæfjord er en stor kommune i utstrekning og det vil være omfattende å gi alle kulturmiljø den oppmerksomheten og kartleggingen de fortjener. Denne første utgaven av en temaplan vil sette temaet på dagsorden og gi et grunnlag for videre kartlegginger og rullinger av planen. Planen skal være et godt utgangspunkt for å jobbe videre med fagfeltet. Planen er utformet som en temaplan, forankret i kommunal planstrategi 2020 – 2023, og videreført i kommunal planstrategi 2024 – 2027.

4.1. Medvirkning

Kvæfjord har et svært aktivt historielag med mye kunnskap og kompetanse. Det ble løftet frem mange aktuelle temaer for denne kulturmiljøplanen, og historielaget ble forespurt om de kunne gi en kort vandring i Kvæfjords historie som et bakteppe for de tre utvalgte temaene i planen. For å sikre bred medvirkning fra ressurspersoner har plangruppen hatt møter med historielaget i Kvæfjord. Vi har også oppfordret innbyggerne i Kvæfjord til å komme med digitale innspill høsten 2022. Det kom totalt 7 innspill. Disse er vurdert enkeltvis og forsøkt imøtekommet med å ta de inn i de tre utvalgte temaene.

Slåttelandskap Skallan- Rå. Foto: Ellen Ervik

Innspill på tema	Vurdering
Rå prestegård/Rå gartnerskole	En viktig del av Kvæfjords historie og steds kvalitet som jordbrukskommune, En del av KULA området. Inkludert i tema 1 - landbruksbygda
Sommerfjøs på 53/12 og 53/41	End del av UKL område og tema 1
Steinkaier på strand	En del av UKL område og tema 1
Park i sentrum	Grøntområder er viktige for steds kvalitet. Arealet har ingen kjent kulturmiljøverdi, men innspillet vurderes i arealplanarbeidet
Institusjonsbyggene på Trastad	Institusjonsbyggene, store murbygg i forfall, bevares best gjennom bruk. Fredning kan påvirke muligheten for etterbruk
Krigshistorien som forsømt kapittel	Riksantikvaren fremhever behovet for kartlegging av krigsminner. Også i Kvæfjord er dette mangelfullt, og planen inkluderer derfor et eget tema for å belyse behovet
Spor av samisk aktivitet på Storjorda, Rødmollheia og Austerdalen	Viktig del av historien inkluderes i tema 2 – ferdsel handel og bosetting. Automatisk fredet.
Bunkerser/skyttergraver i området Skallan/Rå, etter 2 vk.	En del av krigshistorien, og tema 3 i planen
Gruvedrift	En del av Kvæfjords historie som er godt dokumentert i årbøkene til historielaget. Ble ikke omtalt i denne omgang, men bør med i en senere revidering av planen.
Landbrukshistorie	Kvæfjord kommune har en sterk identitet som landbrukskommune. En viktig del av historien, som beskrives under tema 1, fra stø til sommerfjøs
Tilgjengeliggjøre informasjon om kulturminner	Tiltakene i handlingsdelen vil også omhandle forslag til hvordan kulturminner og kunnskap om lokalhistorie kan tilgjengeliggjøres befolkningen

Tabell med oversikt over innkomne innspill til kulturmiljøplanen.

Fra møter med historielaget kom det også følgende innspill:

- Viktig å få frem krigshistorien og beredskapen som ble etablert av tysk forsvarsverk i kommunen. Den tyske forsvarslinjen i Kvæfjord var etablert for å sikre Harstad som var et hovedsete for tysk aktivitet i regionen under 2. verdenskrig.
- Historien til Trastad sentralinstitusjon som en viktig del av nordnorsk historie.
- Kvæfjords rolle i nordnorsk landbrukshistorie. Har gitt mange navn til grønnsakssorter
- Viktig poeng om UKL-området Skallan-Rå er at samme landskap ser man på Kveøya, som har et like godt bevart kulturlandskap med parseller som strekker seg fra stø til sommerfjøs på øyas østside. KULA innlemmer store deler av UKL Skallan-Rå, Kveøya, Vik, gartnerskolen og kirka.
- Historien om hvordan Borkenes ble et sentrum og hovedsete for handel er viktig. Her kommer handelsutvikling og sildeolje inn som viktige elementer å fremheve.
- Viktig å ha med historie fra Gullsfjord i planen. Gullsfjorden og Austerfjorden er områder som historisk sett har et sterkt samisk innslag.
- Mellom eie og Kanstadvfjorden er det en historisk ferdselsåre til Lofoten som kan fremheves, det var ikke bare sjøveien som var utgangspunkt for ferdsel. Også Laberg i Straumsbotn var en del av det man kan kalle for en indre handelsvei.

Alle innspillene til historielaget er vektlagt i arbeidet med å utarbeide de tre temaene i planen og hva man burde fokusere på i handlingsdelen.

4.2. Gløtt frå Kvæfjords historie - Ved Magne Leon Heide

Forhistorisk tid

Kor langt tilbake i tida busettinga i Kvæfjord går, er uviss. Det er registrert nokre mogelege steinalderbuplassar. Det er også funne ein skiferkniv på Utstrand, og truleg to tapte skiferknivar på Holand, som alle kan vere frå yngre steinalder (4000-1800 fvt). På 1990-talet blei det også funne ei steinøkse på Utstrand. Det er registrert meir eller mindre sikre gravrøyser på eit 20-tals gårdar i Kvæfjord, frå Elda i nord og innover til Vik, på Kveøya og i Gullsfjorden innover til Revsnes og Flesnes, i tillegg til Gapøya. Dei fleste av desse gravminna er datert til jernalderen (500 fvt-1050 evt), men eit par har usikre dateringar til bronsealder (1800 fvt-500 fvt). I seinare tid er det gjort fleire mindre utgravingar i Kvæfjord. I 1999 blei det påvist og utgrave ei **jernvinne** på **Hemmestad**, eitt av tre anlegg i Nord-Noreg. Jernvinna blei datert til yngre jernalder (550-1050 evt.) eller mellomalderen (1050-1500). I 2000 blei det gjennomført ei mindre utgraving i gårdshaugen på Vebbestad, og trekolprøver blei datert til 380-185 fvt og 390-535 evt, altså eldre jernalder. Dei fleste beinfragmenta var frå reinsdyr.

Sommaren 2008 og 2009 utførte arkeologar frå Troms Museum ei av dei største arkeologiske utgravingane i Nord-Noreg på **Hundstadneset** på Kveøya. Her blei det funne fragment av bygg, datert til 2563-2307 fvt. (yngre steinalder). Det blei registrert fleire kulturminne frå bronsealder (1800 fvt. - 500 fvt.): hus, kokegroper, dyrkingsslag og moglege graver. Tyngdepunktet var frå førromersk jernalder (500 fvt. -0), både hus, kokegroper, omn, dyrkingsspor og graver. Konklusjonen er at det har vore etablert ein komplett gård her i yngre bronsealder (ca. 1000-800 fvt.), og jordbruket har truleg vore ei form for svedjebruk. I førromersk tid (seinast rundt 370 fvt.) har jordbruket blitt lagt om til intensiv dyrking.

Mellomalderen (1050-1500)

Gårdar i mellomalderdokument

Det er sparsamt med skriftlege kjelder frå mellomalderen, men i åra 1350-1549 er fleire gårdar i Kvæfjord nemnt, frå ytst til inst kjenner vi desse gårdsnamna: Utstrond, Dale, Husuby/Husabø, Raa, Strond/Strand, Gotastadom/Garde, Hauklandom/Hooklandhom, Hundestade/Hundstade, Væbolstadhom/Vebolstad, Gardløsa/Gardløysa, Øianese, Hemilsstadom, Gulholmom.

Fast busetting og gårdshaugar

Utover i mellomalderen blei det fastare busetting på fleire gårdar i Kvæfjord. Dette ser vi bl.a. ved at det er registrert 25 synlege **gårdshaugar** i Kvæfjord. Gårdshaugane bygde seg opp etter kvart som busettinga blei fast. Gjennom åra kasta folk "søpla" ifrå seg rundt husa, og dei bygde seg nye hus. Med åra vaks det opp ein gårdshaug i bustadområdet, og den kunne bli fleire titals meter i diameter og opptil eit par meter tjukk. Vi finn gårdshaugar fleire stader på rekke og rad innover Kvæfjorden:

Mollvika	Nedre Husby (Husby- gården)	Straumen (ikkje reg.)	Skommesvika
Elda	Rå (gamle prestegården)	Hokland (ikkje reg.)	Gapøya
Utstrand	Strand	Hundstad	Holand
Dale	Ytter-Gåra	Haug	Gullholm
Trastad	Inner-Gåra (øydelagt)	Øynes	Indre Husby (ikkje reg.)
Berg	Vik	Gammelgården(Hemmestad	
Øvre Husby (Nordrå)	Voktor	Øvre Hemmestad	

Nyare tid (1500 - 1800-talet)

Folketalet i Kvæfjord skaut brått fart på slutten av 1800-talet:

1769:	1801:	1825:	1835:	1845:	1855:	1865:	1875:	1891:	1900:
1004	1197	1255	1394	1565	1807	2115	2542	2939	3115

I **1647** blei det registrert 72 brukarar på 50 gårdar i Kvæfjord tinglag som også omfattar Kasfjorden (Elsnes, Harbakken, Erikstad, Skjerstad). To gårdar var aude (Myrland, Våtvoll), og det var ikkje registrert busetting i indre Gullsfjorden (Moelva, Eidet, Botn, Langvatnet, Gombogen), i indre Austerfjorden (Melåa, Finnvika, Aspenes, Kjengsnes), på Storjorda og i Grashola, og i ytre Kvæfjord (Mollvika, Haugen, Aspenes). Jorda var på 1600- og 1700-talet eigd av Kongen, kannikane i Trondheim, Bakke kloster, bispnen i Trondheim, Dverberg kjerke, Giske gods og Rå kjerke. Dei einaste sjølveigarane var på Voktor, Indre Husby og Vebbestad. Frå slutten av 1700-talet og utover på 1800-talet fekk brukarane kjøpe gårdane slik at all jord var i sjølveige ved utgangen av 1800-talet.

Samisk busetting

I fleire bygder er det registrert **gammetufter** som vitnar om tidleg samisk busetting. Dei dei områda som peiker seg ut med samisk busetting, er indre Gullsfjorden frå Flesnes og heilt innover til Botn, Eidet og Moelva, med eit tidvis unnatak for Gullholm. I tillegg kjem Austerfjorden frå Revsnes til indre Aspenes. Og så har vi området rundt Salen, og for ikkje å gløyme Storjorda. I ytterbygda hadde ytre Aspenes samisk busetnad. Johan Borgos har undersøkt den samiske busettinga i Kvæfjord frå **1600-talet til 1800-talet**, og han delar busettinga i fleire område: Gullsfjorden (frå Røyrvika i nordvest til Gullholm i søraust), Austerfjorden (Kjengsnes-Melåa), Salen, Storjorda og Mollvika. På Kjengsnes blei det rundt 1725 også oppretta ein eigen "finneskole" for samane. I løpet av **1800-talet** blei det registrert over 100 samar ("finner", "lapper") i Kvæfjord, høgast i 1855 med 118, og lågast i 1891 med 107 samar, alle var fastbuande. I tillegg blei mange registrert som "blandet". I folketellinga for 1875

var det registrert 58 av "blandet nationalitet" (norsk + samisk eller kvensk). Den første reinen blei registrert i 1891, 86 rein.

1800- og 1900-talet

Folketalet i Kvæfjord gjekk opp i etterkrigstida, men har sidan minka litt:

1900:	1920:	1930:	1950:	1960:	1970:	2000:	2024:
3115	3117	3087	3518	3283	3661	3287	2845

Fiskeribygda

Mot slutten av mellomalderen var det eit rikt **fiske i Andfjorden og utafor Senja**, og hit drog kvæfjordingane straks over jul, til Holmenvær og Steinavær. Deretter var det **finnmarksfiske**, gjerne med litt russehandel. I 1811 førte Fochsen på Hemmestad heim ei heil jektelast med russemel. Kanskje var det her kvæfjordingane såg at dei kunne selje poteten sin. I 1885 deltok 186 kvæfjordingar på 39 båtar på Finnmarka. Same året var det 528 kvæfjordingar som deltok på 118 båtar i **lofotfisket**. Storsildtida i 1860- og 1870-åra gav rikdom til mange. Silda søkte inn i Vikevågen, Godfjorden og Gullsfjorden, og ho blei tatt med garn og dragnot. Kvæfjordingane var også med på storsildfiske i nærområda, og deretter i feitsildfisket heilt opp til Finnmark. Under det lokale feitsildfisket i Kvæfjord i 1893 deltok det 300 fiskarar i 35 båtar. Mange slo seg saman i samlag. Mellom våronna og slåttonna var det mange som drog på **loddefiske** på Finnmark, og kvæfjordingane var berømte for sine halvfemterømmingar som var ombygd til snesegl, og som gjorde god fart. I 1896 deltok 356 kvæfjordingar i 82 båtar i loddefisket i Finnmark. Den første motorskøyta i Kvæfjord kom i 1910, og på kort tid slo **motoriseringa** gjennom for fullt i Kvæfjord. **Kvedfjord Sildolje- og Kraftforfabrik** som kom i drift frå 1918, var også ei viktig inntektskjelde for mange.

Jordbruksbygda

Kvæfjord var lenge ei viktig **kornbygd** i nord. I 1567 var avlinga rundt 290 tønner korn, som tilsvarar 21350 kg. I 1723 var avlinga i Kvæfjord tinglag 534 tønner eller 32300 kg. Gjennomsnittleg såtid tidleg på 1800-talet var 29. mai og gjennomsnittleg skurdetid var 7. september, dvs. ei veksttid på 101 dagar. **Poteten** gjorde sitt inntog i Kvæfjord tidleg på 1800-talet, kanskje så tidleg som under Napoleonskrigane og naudsåra (1807-1814). I 1845 blei det sådd 307 tønner bygg og sett 482 tønner potetar i Kvæfjord. I åra 1886-1891 blei det kvart år sådd 464 hl (hektoliter = 46400 liter) korn og sett 3805 hl (=380500 liter) potet, altså 8 gongar så mykje potet som korn. Korndyrkinga blei avvika i Kvæfjord i 1920- og 30-åra. Første steg mot ei modernisering i jordbruket i Kvæfjord kom med **utskiftingane**, som særleg gjekk føre seg i 1860- og 1870-åra. Då blei det slutt på sameige og samdrift, og kvar enkelt gårdbrukar kunne utvikle gårdsdrifta si sjølv. Fjøsane blei moderniserte, fraukjellarar kom alt frå 1850-åra, og jordbruksarealet blei utvida. Bjørn og ulv blei utrydda, slik at sauar og kyr kunne gå lause i utmarka, og frå 1860- og 70-åra blei sommarfjøsar vanleg. Drifta blei mekanisert med nye hestereiskapar.

Kvæfjord blei etter kvart kjent som **potetbygd**, og frå 1870-åra høyrer vi om kvæfjordpotet heilt aust til Vadsø, Lofoten og Tromsø var også viktige salsstader. Siste båtlast gjekk til Finnmark i 1970-åra. Det første meieriet i Troms kom i Kvæfjord i 1893, og dermed kunne kvæfjordbøndene få avsetning på **mjølk**a si og skaffe seg inntekter. Leveransane auka jamt og trutt frå 485.000 kg i 1916 til over 1,2 million kg på slutten av 1930-talet då det blei produsert nesten 100.000 kg ost. I 1947 blei meieriet lagt ned, og Harstad meieri overtok. Dei første traktorane kom tidleg. Men det var ikkje før etter andre verdskrig at omlegginga frå hest til motor kom for alvor. Nye ku-rasar kom også, og NRF-kyr erstatta det gamle nordlandsfeet som hadde sprunge rundt i utmarka. Sommarfjøsdrifta blei derfor etter kvart lagt ned. På 1920-talet kom den første **jordbærsorten**, Abundance, til Kvæfjord.

Jordbærsalet auka frå 1950-talet, og i 1990 var jordbær-arealet oppe i over 40 dekar. Kvæfjords kommunevåpen, som blei godkjent i 1986, har ein gull jordbærplante mot ein grøn bakgrunn. I januar 1957 tok **Statens hagebruksskole** på Rå imot dei første elevane sine. I 1960 hadde Kvæfjord 526 gårdsbruk. Nye krav til effektivitet har redusert dei mange små gårdsbruka til ei handfull store bruk, men trass i omlegging og reduksjon er produksjonsmengda framleis høg. I 2009 var det 73 aktive gårdsbruk i Kvæfjord, 19 dreiv med kyr, 45 med sauar.

Omsorgsbygda

Etableringa av institusjonen **Trastad Gård** i 1954 skapte ein heilt ny arbeidsplass i bygda. I 1971 hadde Trastad 373 pasientar og 271 godkjente stillingar, og institusjonen hadde 20 avdelingar fordelt på 12 bygningar. Det blei starta skole her i 1962, landets første for såkalla «åndssvake elevar». I 1981 var det 270 klientar og 308 stillingar. 1. januar 1991 overtok kommunane det formelle ansvaret for alle psykisk utviklingshemma, og 117 klientar valte å bu i Kvæfjord.

Kjelder og litteratur:

I tillegg til 38 årgangar av Årbok for Kvæfjord er det brukt eit 20-tal kjelder, dei fleste er tilgjengelege på Nasjonalbiblioteket (nb.no) og i Digitalarkivet (digitalarkivet.no).

5. Tre utvalgte tema

I arbeidet med temaplanen er det valgt å gå videre med noen overordnede temaer, og trekke frem utvalgte kulturminner underlagt disse, basert på innspillene i medvirkningsprosessen og historielagets fremstilling av kommunens historie. Alle objekter som er trukket frem og nevnt i handlingsplanen er registrert og kartfestet i Askeladden. Listen i handlingsplanen er ikke uttømmende og må ses på som en start.

5.1. Fra stø til sommerfjøs - Landbruksbygda Kvæfjord

UKL- området sett fra Vikelandsfjellet Foto: Robert Nygård

Kvæfjord kommune har en sterk identitet som landbrukskommune, noe jordbærplanta i kommunevåpenet symboliserer. Landskapet i kommunen er preget av et sterkt og mangfoldig landbruk. Under miljødirektoratets kartlegging av verdifulle kulturlandskap (første KULA- kartlegging) i 1991-94 ble 3 områder opplistet som verdifulle i Kvæfjord kommune, disse var på Gapøya, Voktor og Strand. Alle kulturlandskap er preget av jordbruk. I et samarbeid mellom Landbruksdirektoratet, riksentikvaren og miljødirektoratet er det kartlagt verdifulle kulturlandskap i jordbruket. I 2017 ble UKL- området Skallan/Rå utvalgt. Nasjonalt er det i dag 46 utvalgte områder nasjonalt, og 2 i Troms fylke (Skardalen i Kåfjord er også UKL). UKL Området Skallan-Rå er i kunnskapsgrunnlaget for regional planstrategi i gamle Troms og Finnmark beskrevet som utpreget landbruksområde som har bevart de karakteristiske lange, smale teigene fra stenvorrene og naustene i fjæra til sommerfjøsene oppe i den slake lia, omkranset av steingjerder. Landbruket har en særstilling i Kvæfjord, og Kvæfjord kommune har en målsetning om å utvikle seg som en grønn kommune og videreutvikle seg som en renommert landbrukskommune.

I UKL- området er det flere eldre gårder som er SEFRAK registrert. Bygningene har ikke noe formelt vern, men gjennom å være i UKL- området tilhører de et helhetlig kulturmiljø, som gjennom revidering av arealplan burde formaliseres som henssynssone.

Oversikten over kulturminner har kun ett av naustene registrert og ingen steinkaier. Det foreligger en kartlegging utført av Troms fylkeskommune der alle bygninger og kulturminner i fjæra langs UKL er kartlagt. En kartlegging av bygninger langs vegen er under utarbeidelse. Det vil gi kommunen et godt kunnskapsgrunnlag for forvaltning av området. UKL- området Skallan/Rå er viktig å forvalte på rett måte, slik at vi også i fremtiden kan se de lange smale teigene som strekker seg fra støa med naustene og steinkaiene til sommerfjøset oppe i lia, som et tidsbilde av tidligere tiders landbruk i kommunen.

Samme landskap som i UKL- området finner man også på Kveøyas sørside. Selv om øya er mer gjengrodd på oversiden av gårdene ser man tydelig de grønne markene som strekker seg ned mot havet. På Kveøya er også flere naust SEFRAK-registrert. Landbruksområdet Kveøya, Voktor, Vik og Skallan-Rå er definert som et samlet kulturhistorisk landskap i riksantikvarens arbeid med kulturlandskap av nasjonal interesse (KULA). I KULA er også Gapøya med tilhørende Storholmen definert og kartlagt. Gapøya og Storholmen er også vernet av miljødirektoratet som naturreservat.

Kartutsnitt fra riksantikvarens KULA- registrering av Kveøya, Vik, Voktor og Skallan-Rå

I UKL-området Skallan-Rå er det etablert en kultursti i forbindelse med prosjektet fotefar mot Nord. Fotefar mot nord er en veiviser til 10 000 år med historie i Nord-Norge og Namdalen. Dette ambisiøse kulturminneprosjektet ble påbegynt på 1990-tallet, og hver av landsdelens da 103 kommuner valgte ett kulturminne eller kulturmiljø som sitt Fotefar. Fotefarene ble tilrettelagt med kulturstier, skilt eller utstillinger samt en informasjonsbrosjyre. I 2025 iverksettes arbeidet med revitalisering av Fotefar mot nord. Dette er et samarbeid mellom kommunen, Troms fylkeskommune og Sør-Troms museum, samt grunneiere. I ene enden av kulturstien finner vi det som en gang var en stor ærverdig prestegård, og som fra 1954 ble etablert som Statens gartnerskole, Rå.

Flyfoto statens gartnerskole, Rå. Foto: Fjellanger Widerøe a/s - digitalt museum

Som utdanningsinstitusjon var gartnerskolen viktig for hele Nord-Norge, og den utviklet seg også til å bli en foredler av stede egne grønnsaker for nordnorsk klima. Det er spesielt innenfor utvikling av kulturene potet og jordbær at skolen har vært en sentral bidragsyter. En potetsort som er listet av NIBIO som en bevaringsverdig sort, er Rød Kvæfjord. Den skal ha blitt dyrket i Kvæfjord i over 100 år. Flere sorter potet, jordbær og kål har sitt utspring fra Rå. Av andre sorter hvor miljøet på Gartnerskolen har vært viktig er Kålrot `Vige` hvor Rå er sortseier etter et krysningsarbeid utført av Johan Auranaune. Ungarsk syrin `Rå` og Tartarleddved `Rå` er også utviklet på Rå.

Gartnerskolen hadde en omfattende gartnerhage som spilte en sentral rolle i utviklingen av stede egne arter. Hagen inkluderte også en populær besøkshage som tiltrakk seg besøkende fra både nærområdet og fjerntliggende steder. Historiske grøntanlegg er viktige kulturminner, og en reetablering av hagen kan få midler fra riksantikvaren. På Rå ble også Statens reindriftsskole grunnlagt i 1968, hvor den holdt til frem til flyttingen til Kautokeino i 1981. I handlingsdelen foreslås det en rekke tiltak for å videreutvikle og løfte frem denne betydningsfulle delen av Kvæfjords identitet og historie.

5.2. Ferdsel, handel og bosetting - Knutepunkt for handel og innovasjon

Kvæfjord har en rik historie som strekker seg tilbake til før vikingtid, med spor av bosetting flere plasser i kommunen. Basert på den historiske vandringen skrevet av Kvæfjord Historielag, er det trukket frem 5 undertemaer for dette brede temaet.

Vandring på gamle stier mot Vikeland. Foto: Ellen Ervik

Fornminner – samer og vikinger

Kveøya har mange kultminner som viser at det har vært bosetting på øya i lang tid. Allerede i 1870-årene ble det påvist 27 gravhauger, gravrøyser og bautasteiner på Hundstadneset. I perioden 1874 til 1965 ble jorda ryddet og pløyd av bonden slik at den det som hadde vært registrert ikke lengre var synlig. I forbindelse med brubygging mellom Kveøy og Hinnøya gjorde Tromsø Museum arkeologiske utgravinger sommeren 2008 og 2009. Der fant man det som er de eldste spor etter jordbruk i Troms. Det ble avdekket en mengde bosettingsspor i form av gravminner, kokegroper, ildsteder og stolpehull til langhus spredt over hele undersøkelses-området, samt et større gravfelt. Flere av gravene er datert til bronsealder og førromersk jernalder. Blant annet ble det funnet en barnegrav som er datert til romertid ca. 300 e.kr. I graven ble det funnet en bøyelformet bronsespenne og en glassperle sammen med fragmenter av tenner. Andre funn fra gravene var jernfragmenter og metall, kleberskår, skiferbryne, keramikk, flintavslag, trebiter og fossile korn. Alle løsfunnene er å finne i magasinet på Tromsø Museum sammen med tidligere funn som praktsmykker, våpen og redskaper. Enkelte funn er fra vikingtid; et vevsverd, et enegget sverd og to skålspenner.

Mot Øynes og Leite finnes det to felt med gravrøyser som ligger synlig nedenfor fylkesveien. Også en bautastein «Pikkelisteinen» står der fortsatt. Disse gravrøysene og bautasteinen er plassert like nedenfor en samisk seide, kjent som «Haugkjerringa». Det er også funnet flere hvalbeinsplater, fire på Gåra og en femte på Husby. Hvalbeinsplata på Hubsy ble gitt til Tromsø museum i 1970 fra Magna og Hans Lind.

Det er funnet mange store samiske fangstanlegg for rein både på Melåaksla, Melåfjellet, Raudmoldheia og Durmålsheia. Det er uvisst hvor gamle disse er, men man antar at størrelsen på fangstanleggene, som indikerer at man trengte 40-50 mann, indikerer at vikinger og samer levde sammen. Man har også funn av vikingbåter med samisk innslag, samt beretning i Snorres Saga, der det står at Sigurd Semble senket båtene sine innerst i Øksfjorden og dro så til Gjulfrafjrodr for å bygge seg nye. Dette kan vise til Gullesfjorden, som man vet har hatt stor andel samisk bosetting. Blant annet hadde man sameskole i Austerfjorden. Mange spor av samisk bosetting og fangstanlegg er registrert i askeladden og kan søkes opp i kulturminnesok.no. Men det er sikkert flere å finne. Samisk bosetting i Kvæfjord, er omtalt i NOU 2007:14 ("Samisk naturbruk og rettsforhold i reindriftsområder"), der omtales Kvæfjord som et område med rik sjøsamisk kultur, med lange

tradisjoner knyttet til kombinasjonsnæring med småskala jordbruk, fiske og fangst/jakt i utmarka.

Historiske ferdselsårer

I 2023 ble det vedtatt en plan for friluftslivets ferdselsårer for Kvæfjord. I forbindelse med dette arbeidet ble temaet historiske ferdselsårer trukket frem som et aktuelt tema for kulturmiljøplanen.

*Kvalbeinsplate funnet av Magna og Hans Lind.
Foto: utlånt av Arnhild Lind*

Sjøveien var viktig for befolkningen som bosatte seg langs vår lange kystlinje, men det var også mange ferdselsårer som var viktig for folk på land. Blant annet mellom eidet og Kanstadjfjorden er det en historisk

ferdselsåre til Lofoten som kan fremheves, det var ikke bare sjøveien som var utgangspunkt for ferdsel. Laberg i Straumsbotn var en del av det man kan kalle for en indre handelsvei. For noen år tilbake ble det gjort en stor jobb av Leif Evje som var skogbrukssjef i Kvæfjord og Rasmus Torheim for å kartlegge historiske veier i området Vik/ Voktor/Straumen. Det ble kartlagt flere kulturminner i området, som blant annet steinbrua på Vikeland. I vedlegg til denne planen er et kart som viser disse historiske veiene, og i handlingsdelen trekkes de kartlagte kulturminnene fra dette arbeidet frem enkeltvis med forslag til tiltak. Kartlagte historiske ferdselsårene tilknyttet arbeidet til Evje og Torheim vedlegges kulturmiljøplanen.

Borkenes sentrum

Hemmestad var handelssenteret i kommunen før utviklingen på Borkenes skjøt fart. Ett av de ikoniske byggene i sentrum fra tiden da det var stor utvikling av Borkenes som handelssted er Fochsengården. Fochsen som bygde hus og brygge nede ved sjøen på Borkenes, var nettopp fra Hemmestad. Fochsengården er i dag et av sentrums best bevarte trehus, og fortjener å bli trukket

frem som et tidsbilde fra en annen tid. For øvrig er det mange SEFRAK bygg i Borkenes sentrum. I denne plane to av disse trukket frem Det anbefales at man gjennomgår status på de andre.

Fochsengården og Fochsenbrygga. Foto: Ukjent, Digitalt museum

Gruvedrift

Kvæfjord har flere steder spor etter gruvedrift, etter mange forsøk på å få næring av å utvinne mineraler, spesielt kobber. Det ble sagt at det var en "skjerpefeber" i Nord-Norge rundt århundreskiftet, og dette var også tilfellet i Kvæfjord. I 1895 starter de første forsøk på gruvedrift på Berg -Borkenes feltet. Det var ansett som et lovende felt. I 1989 ble feltet solgt til et svensk firma for 50 000,- kr som var en solid sum den gang. Det var også gruver på skår - Kveøya, Salfjellet, Strømmen og Apsenes. På Kveøya ble det bygget en bremsebane, og man kan se rester av murene fra denne, og man kan følge traseen. Gruvedriften på Kveøya er den som er best dokumentert, og vi vet omtrent hvor mye som ble produsert og sendt til England. "Skjerpefeberen" kjølnet etter hvert. I 1920 anser man epoken med gruvedrift å være over. Ingen av skjerpene ble funnet drivverdige.

Trastad sentralinstitusjon

Trastad gård, på det som var en av Troms fylke sine største gårder, ble det i 1952 gjennom landsplanen for åndssvakeomsorgen besluttet å bygge opp en sentralinstitusjon for Nord-Norge. Nord-Norges diakonistiftelse kjøpte gården i 1952, og åpnet i 1954, som den første på landsbasis bygd etter planen. På Trastad ble det i perioden 1954 til 1970 bygd ut et anlegg med 12 enkeltstående bygninger som inneholdt store og mindre paviljonger oppover i den solrike og frodige sørvendte skråningen.

Oversiktsbilde over institusjonsområdet på Trastad, 1969. Foto: Fjellanger Widerøe a/s - digitalt museum

Flere av byggene er store murbygninger som ruver godt i terrenget. De største og eldste ligger nederst i området. Mindre bygninger ble etter hvert bygd oppover i Trastadlia. I dag er store deler av bygningsmassen eid av Kompella AS, et kommunalt eid aksjeselskap. De større paviljongene har et spredt eierskap. En paviljong eies av fylkeskommunen og huser i dag den fylkeskommunale tannlegetjensten, en paviljong er i privat eie og virker som lager. En paviljong eies av Sør-Troms museum og huser Trastad samlinger. Denne paviljongen er bevart i sin originale stand og er et tidsbilde på boforholdene til beboerne. En av de mindre paviljongene huser i dag Gjøreredit, med blant annet folkeverksted og møtesteder for innbyggere, og eies av private. Sosialbygget er eid av kommunen, og ble lenge driftet som et kulturhus.

Området har også et terapibygg med varmebasseng og gymsal som Kompella AS drifter. Kompella drifter også flyktningmottak i et bygg som tidligere ble brukt til å huse arbeidere på Trastad.

Et nedlagt gartneri og gårdsbruket med våningshus og fjøs er i privat eie.

Som følge av det gode innovative arbeidet som ble utført på Trastad ble en utdanning for vernepleiere startet opp i Harstad i 1983, med kompetanse fra sentralinstitusjonen. Arbeidet på Trastad gjennom institusjonsårene er viktige historiske begivenheter i utviklingen av vernepleie som fagfelt. For Nord-Norge som landsdel er historien fra Trastad som sentralinstitusjon viktig både i et samfunnsperspektiv og for de enkelte som bodde og jobbet på Trastad. Margarethe Wiig, som var aktiv i santitetskvinnene var en sentral figur i oppstartarten, og var viktig for den betydningen Trastad Gård fikk for norsk omsorgshistorie, og utviklingen av samfunnets syn på utviklingshemmede – fra en tid med segregering og institusjonalisering til en gradvis forståelse av menneskerettigheter

og inkludering. Ved HVPU-reformen i 1991 ble Trastad som institusjon avviklet, og beboerne ble enten bosatt i sine hjemkommuner, eller i Kvæfjord kommune.

5.3. Krigsminner - Kvæfjord under krigen

Bunkers ved Djupedalen. Foto: Gyrd Harstad

At det var stor aktivitet i Harstad under 2. verdenskrig, er godt kjent. Mindre kjent er det kanskje at det også i Kvæfjord var mye aktivitet. Vi har flere fysiske kulturminner som man kan oppsøke for å lære mer om denne historisk viktige epoken i Europa. Mesteparten av det som ble bygd av tyske soldater under krigen i Norge ble overlatt til den enkelte grunneier, og det er ikke utarbeidet noen nasjonal oversikt over krigsminner. Det som finnes, må derfor kartlegges lokalt. Noe er også kartlagt gjennom den nasjonale databasen kulturminnesøk. Riksantikvaren har fokus på at det er behov for kartlegging av krigsminner, og flere kommuner har fått tilskudd til å gjennomføre et kartleggingsarbeid for å starte oppbyggingen av et nasjonalt krigsregister. Også her i Kvæfjord er det stort potensiale for å få kartlagt og lagt inn det som vi har av krigsminner i riksantikvarens database, og gjøre informasjonen tilgjengelig for lokale så vel som turister. Vi vet at det er stor interesse fra turister for krigsminner, og at det er mye å vise frem i Kvæfjord som kan være av interesse både for turister og lokalbefolkning.

Maleri på murvegg i "tyskerbrakka" på Gåra. Foto: Geir Hagen

Mye av det som var bygd av tyskere under krigen ble demontert og fraktet til Åsegarden, hvor det i etterkrigstiden var lager for demontert krigsmateriell. Blant annet var flere kanonstillinger og hele 6000 miner lagt ut i kommunen, som måtte fjernes. Et synlig krigsminne er tyskerbrakka som man ser til venstre når man kommer kjørende ned Gårahøgda. Brakka ble bygget av tyskerne under krigen, og hadde blant annet sovjetiske fanger i kjelleren. Litt lenger opp i Gårahøgda finner vi også restene etter en større forsvarsstilling med en bunkers og forsvarstunell. Under 2. VK var det stor aktivitet på Bremnes, hvor det var et fort bygget av krigsfanger, og en russerfangerleir. I dag finner man rester etter bunkerser i området.

Krigsminner er dårlig kartlagt nasjonalt i Norge, og derfor er det et viktig tiltak å få kartlagt hvilke krigsminner som finnes i kommunen, fotografert de, og lagt de inn i askeladden. Slik kan det dannes et bilde av hva som kan være viktig å bevare for ettertiden, og hva som kan ha en opplevelsverdi, bruksverdi og kunnskapsverdi.

I handlingsdelen er krigsminnene man har oversikt over i Kvæfjord listet opp. Det er en nasjonal oppfordring til alle private som har krigsminner om å dokumentere opphav og registrere de i nasjonale databaser, samt å kontakte forsvarsmuseet slik at de kan gjøre en vurdering.

6. Ferdig plan - hva nå?

Kvæfjord kommune har på langt nær samlet en oversikt over sine kulturminner. Denne kulturmiljøplanen er kommunens første versjon, og gir et grunnlag for videre arbeid. Den gir også noen føringer for administrative og politiske beslutninger i saksbehandlingen. Planen har definert tre viktige kulturmiljøer og peker på noen konkrete tiltak for hvordan disse tematiske områdene kan ivaretas og videreutvikles som viktige bærebjelker for Kvæfjords stedsidentitet og steds kvalitet. Etter at kulturmiljøplanen er vedtatt av politikerne i Kvæfjord, skal planen følges opp av administrasjonen i kommunen. Dette betyr at tiltak i handlingsdelen må rapporteres på, og dersom tiltakene krever økonomiske ressurser, må de innarbeides i kommunens budsjett- og økonomiplan. Handlingsplanen skal konkretisere og prioritere tiltak for å nå de mål som er satt i kulturmiljøplanen. Som rettesnor i arbeidet med å avgjøre hva som skal inn i handlingsplanen har man hatt riksantikvarens anbefalinger for verdisetting:

1. Kunnskapsverdi: Hvilke kunnskaper kan kulturminnet gi oss?

Kulturminnene har en særlig betydning som kilde til kunnskap om og forståelse av fortida. Dette kan gjelde ulike forhold som kulturminnenes opprinnelse, bruk og betydning, menneskers liv eller tro.

2. Opplevelsesverdi: Hvilke opplevelser kan kulturminnet gi oss?

Opplevelsesverdiene er knyttet til allmenhetens eller ulike gruppers opplevelser og kan slik sett sies å ha en mer personlig forankring enn kunnskapsverdiene. Mange av opplevelsesverdiene er knyttet til hvordan kulturminnene påvirker oss både som enkeltmennesker og som fellesskap.

3. Bruksverdi: Hva kan vi bruke kulturminnet til?

Kulturminnene kan knyttes til videreføring av dagens bruk og danne grunnlag for ny verdiskaping og endret bruk, der verdiene både kan ivaretas og økes. Verdiene kan imidlertid også reduseres gjennom manglende eller feilaktig bruk.

Som hjelp til å utdype disse verdiene er det også vist til generelle egenskaper man kan se etter i en verdivurdering. Egenskapene representerer mer allmenne forhold som kan knyttes til alle typer kulturminner, og som kan kjennetegne et kulturminne eller kulturmiljø, og bidra til en sammenligning med andre kulturminner eller kulturmiljøer når en skal foreta en verdivurdering. Eksempler er alder, tidsdybde og kontinuitet, autentisitet og opprinnelighet, mangfold og variasjon, brudd og kontrast, lesbarhet og tydelighet, sårbarhet og tålegrenser, interaksjon natur-kultur etc.

7. Handlingsplan 2025-2028

I handlingsplanene under finner man tiltak av ulik karakter, men som alle har det felles mål at de støtter opp om kunnskap og formidling. Samtidig skal tiltakene bedre grunnlaget for å sikre kulturmiljø og dermed Kvæfjord kommunes identitet og særpreg, for fremtidige generasjoner.

Tiltakene vil enten være begrenset til å omfattes i vanlig drift i det samarbeid Kvæfjord kommune har med Sør-Troms museum, eller mer omfattende og ressurskrevende, og kreve ytterligere samarbeid med andre gjennom prosjektarbeid med nødvendig økonomisk oppbakking.

For alle kulturminner nevnt i denne planen foreslås det at man forsøker å få finansiert et prosjekt der man jobber med digital informasjonstavle for kommunen, der man kan skanne QR - koder på utvalgte severdigheter og turmål i kommunen. Kulturminnene i tabellen nedenfor er kommunens utvalgte kulturminner og alle er gjennomgått og registrert i askeladden.

7.1. Kulturmiljø fra stø til sommerfjøs

Kulturmiljø	Verdi	Tiltak	Ansvarlig
UKL-området	Tidsbilde på tidlige tiders landbruk. Autentisk kulturlandskap med høy grad av opprinnelighet.	Vurdere å etablere hensynssone i kommunens arealplan. Der man etablerer retningslinjer for hva som skal hensyntas i byggesaksbehandling	Arealplangruppe
UKL- Kultursti Skallan Rå	Flott kultursti som tar deg gjennom landskapet.	Videreutvikle stien med informasjonsskilt, merking og gjøre den kjent	Oppvekstkontoret og landbruksrådgiver i samarbeid med fotefar i Nord/Troms fylkeskommune
UKL - Steinkaier	Visuelt uttrykk med steinkaiene som viser hvordan kystjordbruket var tett forbundet med havet.	Informere grunneiere om søknadsmuligheter for restaurering av steinkaier. Gi flere mulighet til opplevelser langs sjøen ved å jobbe med å etablere sti langs sjøen.	Landbruksrådgiver
UKL - Sommerfjøs	Autentiske bygninger med høy grad av opprinnelighet. Kunnskap om tidligere tiders kystlandbruk.	Informere grunneiere om støtteordninger. Oppfordre til vedlikehold.	Teknisk kontor
SEFRAK-Bbygg i UKL-området	Flere bygg i UKL området er av eldre opprinnelse. Gir området særegent uttrykk og kvaliteter	Kartlegge byggene	Troms fylkeskommune
Rå prestegård/ Rå gartnerskole	Kunnskap om en viktig del av nordnorsk jordbrukshistorie. Stort grøntareal og drivhus. Undervisning. Bygg med høy grad av opprinnelighet.	Inkludere gartnerskolen som del av hensynssone UKL.	Arealplangruppe
Råhagen	Renommert besøkshage, som var velkjent for sin samling av stedege blomster	Støtte Råhagens venner i deres arbeid med å reetablere hagen	Oppvekstkontoret og teknisk kontor.
Kvæfjord kirke og kirkested	Bygget i 1866, men kirkestedet er eldre. Vakker gammel trekirke med høy grad av opprinnelighet. - Gammelt krusifiks fra før år 1349.	Informere om kirkens historie og se tursti gjennom kirkegården i sammenheng med etablert tursti ved Borkenes skole	Oppvekstkontoret

Vikeland Gård og Voktor	Vikeland Gård er en gård som har sitt opprinnelige preg og gårdstun med skråning ned mot havet. Viktig historisk for utviklingen av jordbær dyrking. Kan brukes i turisme og utvikling av lokal identitet. Større del av Voktor var i 1991 registrert som verdifullt kulturlandskap (KULA), Kulturlandskap med høy grad av opprinnelighet.	Vurdere hensynssone i arealplan	Arealplangruppe
Gapøy og Storholmen	Verdifullt kulturlandskap (KULA) og naturreservat.	Vurdere hensynssone og tiltak for å ivareta naturreservatet	Arealplangruppe/ klimarådgiver
Kvæfjord-jordbær	Historisk merkevare som Kvæfjord var kjent for. I dag er det ingen aktive produsenter, selv om man har et gunstig	Gi næringsstøtte til gårder som vil starte opp med jordbærproduksjon. Gjøre jordbærhistorien kjent blant innbyggere	Næringsrådgiver
Kvæfjordkaka	Kvæfjord har som kjent verdens beste kake, Kvæfjordkaka. Kan nytes av alle som lærer seg å bake den. Kan brukes i turisme og utvikling av lokal identitet som landbrukskommune	Bestille kaken til arrangementer. Oppfordre til kurs i kakebaking. Ha kaka som del av undervisning i mat og helse.	Oppvekstkontoret Kvæfjord kommune alle avdelinger Oppvekstkontoret i kontakt med lag og foreninger Borkenes skole
Lokalt utviklede Grønnsaker	Gjennom arbeidet på Rå gartnerskole ble det utviklet flere lokale grønnsakssorter. Sortene kan gjøres mer kjent som stedsegnete sorter for de som dyrker grønnsaker til eget og andres bruk. Kan brukes i turisme og utvikling av lokal identitet som landbrukskommune.	Vurdere å søke geografisk merkebeskyttelse for flere sorter slik som potetsorten Rød Kvæfjord har. Her kan Kålrotsorten ``Vige`` være aktuell Kjøkkenhageprosjekt med stedegne arter Lage informasjonsbrosjyre. Oppfordre til at sortene tas inn av forhandlere. kurs der man har fokus på dyrking av stedegne sorter i regi av for eksempel hagelaget	Klimarådgiver i samarbeid med lokale ressurser Næringsrådgiver i samarbeid med oppvekstkontoret og lag/foreninger
Lokalt utviklede plantesorter	Stedegne planter som trives ekstra godt her er utviklet på Rå Eks; Ungarsk syrin `Rå` Tartarleddved `Rå` Lav blå Akeleie. Aquilegia glandulosa Jukunde `Rå`	Foreslå sorter som ikke er på nasjonal sortsliste, registrert der.	Klimarådgiver

7.2. Ferdsel, handel og bosetting

Kulturmiljø	Verdi	Tiltak	Ansvarlig
Berglismia på Våtvoll	Kunnskap om gammelt handverk, og mulighet til å oppleve en gammel smie. Overføre gammel håndverkhistorie.	Bygg som står til dels til forfall. Vurdere vern av bygget - oppfordre Sør-Troms museum til søke om midler til restaurering.	Arealplangruppa
Kulturlandskap Storjord	Rikholdig kulturlandskap Storjord med gammetufter og andre spor av samisk bosetning. Ca. 30 kulturminner som viser spor av et tidsbilde av en samisk bosetning fra 17- og 1800-tallet. Gammene har blitt brukt av jordbruks-, reindrifts- og sjøsamer. Utfartsområde sommerstid. Undervisningsformål om eldre samisk bosetting av ulike typer.	Foreslå området registrert som hensynssone i arealplan og Forvalte området etter samme prinsipper som KULA/UKL.	Arealplangruppa
Viktige historiske bygninger i sentrum	Historisk bygg som viser historisk aktivitet ved sjøen og tidlige tiders handel gir sentrum bokvalitet for eksempel: Vikelandskaia, Fochsengården, UL Fram, Krambua og sildeoljetankene	Vurdere vern av bygget i kommunens arealplan	Arealplangruppa
Handelsstedet Strandheim - Bogen	Historisk sted, – lav grad av opprinnelighet.	Registrere stedet i askeladden	Oppvekstkontoret
Hemmestad brygge	Historisk sted, som viser historisk handelsrute. Har høy grad av opprinnelighet.	Vurdere vern av bygningsmassen i arealplan	Arealplangruppa
Vebostad gård Kveøy	Tidlig bosetting med gårdshaug.	Samle historisk informasjon om eldre bosetting, og gjøre det tilgjengelig som informasjon under KULA på kommunens nettside.	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget
Institusjonsbygg på Trastad	Viktig historieforteller om en viktig del av nordnorsk historie. Flere store bygg i et tidstypisk modernistisk stiluttrykk.	Vurdere tiltak i arealplanen og revidere samarbeidsavtale med Sør-Troms museum der man ser på muligheter for å få enda bedre frem den historiske utviklingen av institusjonsarbeidet og outsider art. Utfordre eiere av byggene til å se på muligheter for nytt liv i de gamle byggene som ikke er i bruk.	Arealplangruppa Næringsrådgiver/ Oppvekstkontoret
Steinbrua på Vikeland og gamle ferdelsårer	Eldre bru som representerer byggeskikk for den type bru. Viktig spor etter tidligere tiders ferdsel.	Se på muligheten for turstier tilknyttet de gamle ferdelsårene	Oppvekstkontoret
Lokasjoner gruvedrift	Tidsvitner på en epoke i industrihistorien til Kvæfjord. Kartlegge disse i revidering av kulturmiljøplanen	Gjøre gruvehistorien kjent for lokalbefolkning. Få skolene til å ha skoleturer til lokasjoner.	Oppvekstkontoret
Forrholtan	Et område med gammel furuskog som er interessant å utforske for spor etter gammel bosetting. Særegen Fauna	Få området kartlagt for biologisk mangfold og kulturminner	Klimarådgiver

7.3. Krigsminner

Kulturmiljø	Verdi	Tiltak	Ansvarlig
Bunkerser og forsvarsverk Skallan Rå	Viktig del av krigshistorien i området.	Kartlegge og dokumentere - få et samarbeid med Kvæfjord historielag	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget
Tyskerbrakke Gåra	Byggestil av en typisk "tyskerbrakke" tidsvitne for forholdene som fanger i tyske fangeleirer levde under. Malerier som ble malt av russiske fanger. Visuelt uttrykk i innfarten til Borkenes. Muligheter for undervisning om 2. VK for skoleelever. For turister som allerede reiser til regionen for å se kulturminner fra 2 VK.	Troms fylkeskommune vurderer vedtaksfredning. Ved en vedtaksfredning: Gå i dialog med eier av bygget og Sør-Troms museum om fremtidig bruk og samarbeid.	Oppvekstkontoret i samarbeid med Troms fylkeskommune
Forsvarsverk Vik	Viktig del av krigshistorien i området.	Kartlegge og dokumentere	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget
Forsvarsverk Aspenes	Viktig del av krigshistorien i området.	Kartlegge og dokumentere	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget
Vannbunkeren	Forsøk på bunker som ble til vannforsyning da arbeidet med bunkeren traff en vann-åre.	Kartlegge og dokumentere	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget
Leir og forsvarsverk Bremnes	Viktig del av krigshistorien i området.	Kartlegge og dokumentere	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget
Batteri i Straumen	Krigsminne	Kartlegge og dokumentere	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget
2 VK som historisk begivenhet	Viktig brikke i historien som har formet vårt samfunn.	Oppfordre til registrering av krigsminner hos riksantikvaren og på krigskart.no	Oppvekstkontoret i samarbeid med historielaget

8. Kilder og formelle henvisninger

- Kvæfjord historielag
- Kvæfjordboka bind 1 og 2
- Johan E. Arntzen og Ingrid Sommerseth: «Den første gården i Nord-Norge – jordbruksbosetting fra bronsealder til jernalder på Kveøy.
- Årbok for Kvæfjord årganger 1-28
- Vikingtid i Kvæfjord - N.Johansen i Ressurser – rikdom – makt Håloyger og samer i sagatida, Harstad historielag særhefte nr. 7

[Skallan-Rå utvalgte kulturlandskap | Statsforvalteren i Troms og Finnmark](#)

[Hjem - Kulturminnesøk \(kulturminnesok.no\)](#)

[Funn av krigsminner - Kultur i Forsvaret](#)

[Dette er de utvalgte kulturlandskapene i jordbruket - Landbruksdirektoratet](#)

[Norges verneområder - miljodirektoratet.no](#)

[Kulturlandskap i arealplanlegging - miljodirektoratet.no](#)

[Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse \(KULA\)](#)

[Rød Kvæfjord - Nibio](#)

[Bevaringsverdige sorter - Nibio](#)

[KrigsKart - Interaktivt Kart over Norge](#)

